Pětasedmdesát let OSN

Akademie věd České republiky

H

věda kolem nás výzvy a otázky 114

Historický ústav AV ČR, v. v. i., (dále HÚ AV ČR) se sídlem v Praze a s pobočkami v Brně, Českých Budějovicích a Římě, je jednou z 54 veřejných výzkumných institucí, které tvoří Akademii věd České republiky, avšak svým založením a působností předchází nejen dnešní Akademii věd České republiky, ale i Československou akademii věd; byl založen na základě usnesení vlády ze 17. února 1920 a činnost zahájil roku 1921. Tento neuniverzitní ústav se vyvinul z původního pracoviště, určeného k vydávání historických pramenů, do podoby instituce s univerzálním historiografickým posláním. Na základě zákona č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích, získal HÚ AV ČR k 1. 1. 2007 status veřejné výzkumné instituce (v. v. i.), provádějící výzkum v oboru českých, československých a obecných dějin. Aktuální informace o ústavu lze získat na adrese http://www.hiu.cas.cz/cs/.

Prioritní tematikou základního výzkumu HÚ AV ČR jsou interní výzkumné programy, které podporují a doplňují témata vybraných okruhů a programů Strategie AV 21. Výzkumné programy reflektují současné teoreticko-metodologické postupy a mezinárodní historiografické diskursy s důrazem na roli historické vědy při uchování národní paměti a formování národní identity a kultury v nejširším, multikulturním smyslu. Tvoří je: **I. Český dějinný prostor v evropském kontextu**; **II. Vybrané problémy českých a středoevropských dějinných procesů**; **III. Prameny hmotné a duchovní kultury, jejich zpřístupňování, ochrana a výzkum**. Výzkumné programy jsou průběžně zpřesňovány a doplňovány se zřetelem k vývoji poznání v historických vědách na mezinárodní úrovni. Činnost HÚ AV ČR zároveň respektuje aktuální potřeby české společnosti, k nimž patří rozvoj historického vědomí formou edukačních procesů a popularizace vědy. Výzkumné programy navazují na výsledky dřívějších výzkumných programů z let 1999–2004 (*Dějiny českých zemí v mezinárodních souvislostech do roku 1945*) a 2005–2011 (*Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace)*.

Fotografie na obálce: Sídlo sekretariátu OSN na Manhattanu (Wikimedia Commons, Steve Cadman, Creative Commons)

Základní cíl – mezinárodní bezpečnost

Nedávné výročí tři čtvrtě století fungování nejvýznamnější mezinárodní organizace moderních lidských dějin (24. října 2020 uplynulo 75 roků od ratifikace její Charty, v lednu 2021 pak 75 let od zahájení jejího prvního Valného shromáždění v Londýně) zůstalo v naší širší veřejnosti takřka opominuto. K tomuto „přehlédnutí" jistě významně přispěly celkové důsledky pandemie covid-19 (s jejichž globálním rozměrem se přitom může většina států tzv. Jihu podstatně snáze potýkat právě díky pomoci jedné z „dceřiných organizací" OSN, Světové zdravotnické organizace). Odrazil se v něm však i relativně malý zájem, jakému se tato instituce u nás zvláště v posledních dekádách těší. Příčin tohoto nezájmu, který kontrastuje s jejím eufemistickým přijímáním ze strany generace českých a slovenských demokratů těsně po druhé světové válce, je jistě více. Zahraničněpolitickou bezpečnost menších evropských zemí dnes zajišťuje jejich transatlantické spojenectví, jež jim poskytuje jistě efektivnější záruky nežli abstraktní kolektivně bezpečnostní principy Charty. Svůj význam má nepochybně i skutečnost, že část orgánů OSN je – již díky jejich početní síle – prostě ovládána zeměmi tzv. globálního Jihu, jež se často vymezují vůči tzv. Západu, k němuž se Česká republika hlásí. Tato skutečnost by však neměla zastiňovat fakt, že i vyspělé demokracie jsou součástí světového společenství, jehož majoritu – a tedy i majoritu světové populace – tvoří právě rozvojové země, jejichž stav a vývoj bude – v budoucnu nepochybně ještě více než dnes – ovlivňovat i naše životy. Konec konců, jak to opakovaně zdůrazňuje ve svých aktuálních projevech (např. v přednášce cyklu na paměť Nelsona Mandely) i současný generální tajemník OSN Antonio Guterres, právě covidová pandemie přece znovu, ba s ještě větším apelem, nastoluje jak otázku obecné, *humanitní solidarity*, tak otázku nových, racionálních přístupů k podobným záležitostem, jež mohou být efektivně řešeny jedině formou vyspělého a přitom reprezentativního globálního vládnutí. To je jistě jen jeden z důvodů, proč se více zajímat i o tuto univerzální mezinárodní organizaci, a tedy si také připomínat její historii, úspěchy i nezdary.

Každé přemýšlení o roli a eventuálních výsledcích aktivity OSN musí brát zřetel na několik základních skutečností. První je konkrétní dějinný moment, kdy se organizace rodila, tedy závěrečná fáze druhé světové války. To nutně ovlivnilo jeden z jejích základních cílů, totiž zamezení novému světovému konfliktu a vybudování reálné kolektivní bezpečnosti, jakkoli vedené vítěznými mocnostmi protihitlerovské koalice. To se odrazilo jak v konstrukci jejích klíčových složek, především příští Rady bezpečnosti, tak v akcentu, který bezpečnostním otázkám věnovala *Charta*, jež sama byla (vzhledem ke klíčové roli diplomacií USA, Británie a SSSR) výsledkem kompromisu. Druhým, neméně významným faktorem byla postupná proměna skladby aktérů světové politiky v minulých třech čtvrtinách století. Jestliže při vlastním zakládání OSN participovalo – vedle tří klíčových mocností (sledujících pochopitelně vlastní zájmy) – necelých pět desítek samostatných států, už během šedesátých let se jejich počet díky dekolonizaci podstatné části evropských koloniálních říší více než zdvojnásobil. Tento trend pokračoval i v následujících dekádách, aby ho v zásadě završil vznik nových formálně nezávislých států jednak na místě

rozpadlého SSSR, jednak v důsledku krvavých válek na Balkáně. Počet členských států tak přesáhl 190, což pochopitelně zásadním způsobem ovlivnilo skladbu – a také jednání – Valného shromáždění jakožto určitého pléna mezinárodní organizace, stejně jako jeho agendu. V neposlední řadě je pak třeba vnímat i proměnu obsahu mezinárodních vztahů, zvláště od sedmdesátých let, jež ještě více akcelerovala po konci studené války počátkem let devadesátých. Zatímco zpočátku jasně dominovala agenda politická a případně (v kooperaci např. s tzv. brettonwoodskými institucemi, tedy Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem) obchodní a ekonomická, již od šedesátých let se dostávala stále více do popředí témata sociální a hospodářské modernizace dříve závislých území. K nim se v následujícím období přidávala problematika z oblasti lidskoprávní, s ní související témata genderová, stále naléhavější agenda environmentální a další, jejichž význam nejen z hlediska kvantitativní skladby agendy přinejmenším vyvážil původní cíle organizace. S jistou nadsázkou můžeme dokonce říci, že zatímco v bezpečnostních a dalších s nimi spjatých otázkách (např. agendě odzbrojovací) OSN zdaleka nenaplnila původní očekávání svých architektů, právě v rozvíjení agendy hospodářského a sociálního rozvoje dosáhla – přes všechny limity a nedostatky – výrazných úspěchů, jež významně ovlivnily alespoň jistý progres tzv. rozvojových zemí.

První generální tajemník OSN Trygve Lie (UN Photo, 1949, www.flicker.com)

Vznik OSN

Třebaže cílem tohoto textu není podrobnější sledování vlastního vzniku OSN (jenž byl ostatně vícekrát popsán i v české a slovenské odborné literatuře), je třeba ho připomenout již pro možnost komparací se současností. Myšlenka nové univerzální organizace, jež měla nahradit meziválečnou Společnost národů, se začala zvláště v USA a Velké Británii prosazovat již od r. 1941. Za její hlavní cíl přitom bylo od počátku považováno právě to, co se Společnosti národů nezdařilo, totiž zabránění novému globálnímu konfliktu a vytvoření reálné kolektivní bezpečnosti. Pojem *Spojených národů*, který se později dostal do názvu nové instituce, byl poprvé použit počátkem ledna 1942 v deklaraci 26 spojeneckých vlád, jež se přihlásily k tzv. Atlantické chartě. Její obrysy byly ale poprvé vážně projednávány na konferenci ministrů zahraničních věcí tzv. velké trojky, tedy Británie, SSSR a USA, v říjnu 1943 a pak na následné konferenci „velké trojky“ v Teheránu. Základní půdorys příští organizace včetně vymezení jisté supremace její bezpečnostní rady při řešení nejdůležitějších politických otázek byl pak vyprojektován v době spojenecké konference v Dumbarton Oaks v srpnu a září 1944. Pod vedením amerického ministra zahraničních věcí Edwarda Stettinia (Británii zde zastupoval stálý sekretář Foreign Office Al. Cadogan, SSSR tehdejší velvyslanec ve Washingtonu A. A. Gromyko, příští dlouholetý šéf sovětské diplomacie) se zde mimo jiné poprvé vážně diskutovalo i o členech budoucí organizace. Za ty byly nakonec vybrány, vedle klíčových velmocí protihitlerovské koalice, jen ty státy, které vstoupily po jejich boku do války, i když ani zde nepanovala – a to ani v následujícím období – shoda.

Stojí jistě za připomenutí, že Američané mezi příští členy Rady bezpečnosti jen neradi akceptovali Francii, ale o to více Rooseveltovi diplomaté prosazovali plnohodnotné členství Čankajškovy Čínské republiky, kterou americký demokratický prezident považoval (v té době poněkud nerealisticky) za jednoho z příštích „světových policistů“. Sovětská diplomacie zase chtěla, při vědomí zřetelného vlivu USA v takřka dvou desítkách latinskoamerických zemí a přímého sepjetí postojů Londýna a britských dominií, prosadit individuální členství všech republik SSSR (což bylo později redukováno vedle vlastního Svazu na členství Ukrajinské a Běloruské SSR). Moskva prosazovala, aby se příští instituce zabývala výlučně bezpečnostní agendou (měla se proto jmenovat Mezinárodní bezpečnostní organizace). Naproti tomu zvláště USA anticipovaly, že se její součástí stanou i některé dřívější či v souvislosti s válkou a zamýšlenou poválečnou rekonstrukcí nedávno založené organizace typu Administrativy Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA) či již anticipované Organizace pro rozvoj zemědělství a boj proti hladu (příští FAO). Jednání mezi klíčovými velmocemi o příští organizaci pokračovala, a to tentokráte na úrovni šéfů vlád, i na známém summitu v Jaltě v únoru 1945 a byla v zásadě završena na její zakládací konferenci (UNCIO) v kalifornském San Francisku mezi dubnem a červnem 1945. Vedle početných delegací klíčových velmocí (vedených ministry zahraničních věcí Anthony Edenem za Velkou Británii, Vjačeslavem Molotovem za SSSR a E. Stettiniem za USA) se jí zúčastnili delegáti 46 dalších států včetně Československa, jež zde zastupoval ministr zahraničí Jan Masaryk. Právě v San Francisku byla také definitivně dohodnuta struktura příští organizace se zřetelnou exekutivní

supremací Rady bezpečnosti, a především jejích pěti stálých členů, proti níž marně protestovala část delegátů menších zemí (např. australský labouristický ministr zahraničí E. H. Ewatt či jeho novozélandský kolega P. Fraser). Byl zde také schválen seznam zakládajících členů nové organizace. Současně byla definitivně „dopracována“ a v závěru konference parafována Charta OSN, jejíž první verzi preambule navrhl nejstarší delegát konference, jihoafrický premiér Ian Christian Smuts – mimochodem jediný vysoký představitel, jenž se již před více než čtvrt stoletím účastnil i přípravy vzniku Společnosti národů.

Základní strukturu šesti hlavních orgánů, kterou vtiskli příští organizaci její „otcové-zakladatelé“, si OSN zachovala s některými úpravami i po třech čtvrtinách století existence. Formálně Charta předjímala za nejdůležitější složku *Valné shromáždění*, do něhož mohly své delegace vysílat všechny členské státy. Právě to ovšem v průběhu dekád nejvýrazněji změnilo svou strukturu, když z původních 50 členských států vzrostl jejich počet na 194, tedy takřka čtyřnásobek. Přitom tento v jistém smyslu světový „sněm“ může projednávat vlastně všechny otázky případné agendy, ovšem s výjimkou zásadních mezinárodních sporů, jež si pro sebe (čl. 12 Charty) vyhradila *Rada bezpečnosti*. Ta se tak stala klíčovým výkonným orgánem v bezpečnostních záležitostech, přičemž zásadním faktorem jejího *modu operandi* se

Trygve Lie se svým nástupcem Dagem Hammarskjöldem (UN Photo, 1953, www.flicker.com)

stala známá regule o nutné jednomyslnosti jejích pěti stálých členů, tj. právo veta. Dalšími fundamentálními složkami byly pak ustaveny *Hospodářská a sociální rada* (původně osmnáctičlenná, volená Valným shromážděním), jež se měla zabývat hospodářskou, sociální, ale také kulturní a vzdělávací agendou, a nově vzniklá *Poručenská rada*, jež mj. převzala správu někdejších mandátních území Společnosti národů. Důležitou součástí nové organizace se měl stát *Mezinárodní soudní dvůr*, který měl přímo navázat na Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti zřízený Společností národů a který měl rovněž sídlit v Haagu. Zcela novou složkou byl pak postupně budovaný sekretariát Organizace, který měl rozvíjet její činnost na bázi „výlučně internacionálního charakteru" svého úřednictva a do jehož čela Charta předjímala generálního tajemníka. Ačkoliv jeho funkce byla primárně administrativní, nebylo pochyb, že již svými kompetencemi měl v příští světové politice sehrávat významnou roli. To se projevilo jak v prosazení klíčové úlohy Rady bezpečnosti – tj. velmocí – při výběru kandidatur, tak při takřka všech následujících konkláve. Připomeňme jen, že za prvního ředitele nové organizace byl nakonec vybrán norský socialistický politik Trygve Lie s bohatými zkušenostmi jak z vedení norských odborových organizací, tak z řízení ministerstva zahraničí exilové vlády v Londýně.

Čtyři světoví policisté

Jak ukazuje Charta OSN, považovali zakladatelé nové organizace za její nedůležitější cíl „zachovat mezinárodní mír a bezpečnost a k tomu cíli podnikati účinná kolektivní opatření, aby se předešla a odklidila ohrožení míru a byly zkrušeny útočné činy…" Bezpodmínečným prostředkem k dosažení tohoto jistě zásadního cíle ovšem měla být trvající spolupráce čtyř, resp. pěti velmocí, jež sehrály klíčovou roli v porážce tzv. Osy. Jeden z inspirátorů příští organizace, prezident F. D. Roosevelt, ji celkem bez obalu přirovnal k již zmíněné roli „čtyř světových policistů". To se pak projevilo jak v konstrukci nové instituce, tak v jejím následujícím fungování, přetrvávajícím – samozřejmě s důležitými obměnami – až do našich dnů. Jestliže se nejdůležitějším orgánem OSN mělo stát jeho Valné shromáždění, v němž přítomnost delegátů všech členských států vyjadřovala jejich formální rovnost, pak základní odpovědnost za zachování světového míru byla v článku 12 Charty výslovně svěřena Radě bezpečnosti. Zmiňovaná konstrukce s klíčovou rolí vítězných velmocí její roli při prosazování mezinárodní bezpečnosti na jedné straně jistě posilovala. Současně ji ale – v důsledku zmiňované klauzule o jednomyslnosti stálých členů – značně limitovala. To se nejvýrazněji projevovalo v následujících letech studené války (poprvé výrazně při tzv. první berlínské krizi 1948–1949), nicméně zvláště v poslední dekádě poznamenává narůstající nesoulad mezi klíčovými velmocemi bezpečnostní úlohu světové organizace znovu velmi podstatně.

Protože zmiňovaný mechanismus fungování Rady bezpečnosti prakticky vyřadil z řešitelné agendy akce antagonistických velmocí a jejich bloků (jistou ilustraci v tomto ohledu přineslo i „smetení" kauzy údajného sovětského vměšování do vládní krize v Československu r. 1948), zaměřila se aktivita v této oblasti *peacekeeping* především do některých oblastí, kde konflikty vycházely primárně z kolidujících zájmů emancipujících se národů a problémů dekolonizace. Prvním podobným příkladem bylo vyslání mise OSN, jež měla dohlížet na dodržování příměří po první

arabsko-izraelské válce v létě 1948 (UNTSO), podobnou roli měla plnit menší mise monitorující příměří mezi právě se osamostatnivší Indií a odděleným Pákistánem (UNMOGIP) z počátku roku 1949. Tato praxe pokračovala i v následujících dekádách, přičemž nezřídka vedla (nebo alespoň přispěla) k zmírnění napětí či „zmrazení" hrozících konfliktu – připomeňme v té souvislosti alespoň vyslání relativně početné mise na Západní Irian v intermezzu mezi odchodem Nizozemců a jeho začleněním do Indonésie v r. 1960, misi přispívající k uzavření příměří mezi Saúdskou Arábií a Jemenem o tři roky později, počátky mise monitorující příměří na nedávno se osamostatnivším Kypru v r. 1964 a další.

Jedinou výjimkou, kdy se OSN (sestávající tehdy stále z necelých 60 členů) pokusila zasáhnout do vojenského konfliktu, v němž byla (i když nepřímo) zaangažována jedna z klíčových velmocí studené války, byla reakce na severokorejský vpád do „jižní" Korejské republiky koncem června 1950. Neúplná Rada bezpečnosti, v níž vzhledem k odporu k přítomnosti čínského kuomintangského delegáta dočasně absentoval zástupce SSSR, tehdy schválila vyslání „mezinárodních" vojsk pod praporem OSN, jež měla původně „zatlačit" komunistické agresory zpět za 38. rovnoběžku. To se také díky masivnímu nasazení dobře vyzbrojených amerických jednotek a jejich spojenců podařilo, už další diplomatický vývoj i na platformě mezinárodní organizace ale nepostrádal kontroverzní rysy. Protože jednání Rady bezpečnosti bylo brzy znovu zablokováno návratem sovětského velvyslance, pokusila se americká diplomacie prosadit posílení bezpečnostní agendy do kompetencí Valného shromáždění, v němž měli tehdy převahu zástupci prozápadně orientovaných států (vedle západoevropských především z Latinské Ameriky). Rezoluce *Uniting for Peace* však nejen kolidovala s literou Charty (a konflikt se následně z více důvodů prodloužil o téměř tři roky), ale podobný mechanismus se měl brzy – vzhledem k výrazné proměně skladby shromáždění po zrodu desítek nových samostatných států – obrátit proti svým inspirátorům.

Určitým zlomem v bezpečnostní agendě relativně mladé organizace byly aktivity jejího druhého generálního tajemníka Daga Hammarskjölda (v čele organizace stál od dubna 1953) od druhé poloviny padesátých let. Zkušený švédský národohospodář a diplomat chtěl se svými nejbližšími spolupracovníky (mezi nimi americkým diplomatem R. Bunchem a jeho indickým kolegou C. V. Narasimhanem) proměnit OSN v efektivnější orgán, který měl mj. důsledně dbát na prosazování mírové agendy. Proto v reakci na britsko-francouzsko-izraelskou agresi proti „násirovskému" Egyptu na podzim 1956 prosadil, v úzké kooperaci s kanadským premiérem Lesterem Pearsonem, vyslání první skutečné ozbrojené mírové mise na Sinajský poloostrov (UNEF I). Její relativně početný kontingent – téměř 6000 vojáků – měl dohlížet na dodržování příměří a stažení okupačních vojsk. Hammarskjöldův „aktivismus" pokračoval i o dva roky později vysláním mírové mise do Libanonu, aby vyvrcholil dosud zdaleka největší mírovou operací v Kongu, jež upadlo nedlouho po získání formální nezávislosti v létě 1960 do vnitřních zmatků, rozněcovaných i hospodářskými zájmy bývalé koloniální metropole, tedy Belgie. V rámci operace ONUG bylo tehdy do Konga vysláno pod vlajkou OSN téměř 10 tisíc vojáků v modrých přilbách, pocházejících převážně z jiných afrických zemí a Indie. Akce ale vyvolala odmítavé reakce jak z SSSR (jenž jednostranně podporoval radikála Patrice Lumumbu), tak z části západních zemí (Francie a Belgie) a její výsledek byl problematický, i když se nakonec podařilo udržet územní celistvost

velké (a z hlediska etnického značně roztříštěné) země. Vysokou cenu za to zaplatila jak samotná organizace (připomeňme v té souvislosti alespoň následný urputný tlak Moskvy na reformu jejího sekretariátu do tzv. *troiky*), tak sám Hammarskjöld, jehož letadlo bylo s největší pravděpodobností sestřeleno na konžsko-zambijském pomezí katanžskými separatisty.

Konžská „kauza“ spolu s následujícím politickým vývojem přispěla k tomu, že se z hlediska kolektivně bezpečnostního v následujících dekádách OSN prakticky omezila na vysílání (byť někdy značně početných) misí, jež měly dohlížet na dodržování příměří na čárách mezinárodních konfliktů. Nepochybně i to byla role pozitivní, kterou snad nejvýrazněji dokládaly mise UNEF II a UNDOF, monitorující zachovávání příměří na Izraelem okupovaném Sinaji, resp. Golanských výšinách po r. 1973. Z hlediska prosazování reálného míru to bylo ale jistě málo, což ostatně potvrzovala i malá akceschopnost OSN v obou nejvýraznějších ohniscích mezinárodního napětí pokračující studené války, právě na Blízkém východě a také v jihovýchodní Asii. Třetímu generálnímu tajemníku OSN, barmskému diplomatu U Thantovi (ve funkci 1961–1971), přitom nelze rozhodně upřít snahy o likvidaci jak postupně akcelerující války ve Vietnamu, v níž často velmi brutálními prostředky intervenovaly USA, tak konfliktu mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy. Právě nezdar opakovaných mírových misí U Thantova zvláštního velvyslance pro Blízký východ, švédského diplomata Gunnara Jarringa, marně prosazujícího odchod vojsk židovského státu z území okupovaných v tzv. preventivní šestidenní válce 1967 (anticipovaný příslušnou rezolucí RB), ale demonstroval limity možností Spojených národů, jakmile se proti podobným snahám stavěla některá ze supervelmocí. To ostatně dobře ilustrovalo i „vyšumění“ československé otázky z agendy OSN po sovětském obsazení ČSSR v srpnu 1968. Její projednávání sloužilo pro západní státy především jako propagandistický instrument.

V dekádě následující zhruba od druhé poloviny sedmdesátých let se možnosti kolektivně bezpečnostní agendy v důsledku zhoršujícího se mezinárodního klimatu (jež po r. 1980 vyústilo do tzv. druhé studené války) ještě více zhoršily. Ponecháme-li stranou již zmiňovanou roli modrých přileb na Sinaji, Golanech a po r. 1978 i v jižním Libanonu (kde ovšem nedokázaly a ani nemohly dokázat zabránit izraelskému vpádu), až do druhé poloviny dekády, kdy se začalo měnit mezinárodní klima po nástupu Gorbačovova vedení v Moskvě, podobné aktivity prakticky ustaly. Organizace spojených národů pod vedením Kurta Waldheima neovlivnila výrazněji ani napětí následující po íránské islámské revoluci (a následném zadržení personálu americké ambasády v Teheránu), ani konflikt v Afghánistánu po sovětské intervenci na přelomu let 1979/1980, ba ani krvavé občanské války následující v části bývalých portugalských kolonií v Africe, do nichž nepřímo, prostřednictvím svých klientů, zasahovaly obě supervelmoci i Čína. Jistý obrat přinesla až „aktivistická“ politika pátého generálního sekretáře Javiera Péreze de Cuéllar, zkušeného peruánského diplomata a později Waldheimova náměstka. Ten OSN řídil od roku 1982; zvláště během druhého funkčního období ovšem jeho aktivity již výrazně usnadňoval zmiňovaný postupný pokles mezinárodního napětí v důsledku změny sovětských zahraničněpolitických přístupů.

Od druhé poloviny osmdesátých let mohla OSN znovu začít alespoň částečně naplňovat jednu ze svých hlavních původních rolí, tedy přispívat k hledání míru a bezpečnosti. Pérez de Cuéllar hrál důležitou roli při ukončování krvavého konfliktu mezi

Kurt Waldheim (foto Jim Bowen, www.flicker.com)

Irákem a Íránem v r. 1988 (přičemž k dohlížení na „odpoutání“ a následné dodržování příměří byla vyslána další mise OSN, UNIMOG), o málo později přispěla mezinárodní organizace k ukončení vleklé občanské války v Angole a podílela se i na verifikaci mírových dohod, jimiž byly skončeny vnitřní konflikty v části středoamerických republik. Zásadní roli pak sehrály její orgány v napomáhání zrodu nezávislé Namibie, kam byla na jaře 1989 vyslána jedna z nejpočetnějších mírových misí UNTAG (7000 vojáků), jež skutečně napomohla etablovat jeden z nejstabilnějších demokratických států v této oblasti. Podobné mise k „udržení míru“ byly v následujících letech vyslány i do dalších zemí a regionů, mj. do Kambodži po skončení tamní občanské války 1991/1992, od jara 1992 začaly orgány mezinárodní organizace působit i v rozpadající se Jugoslávii, kam bylo v rámci operace UMPROFOR postupně vysláno (ať již v podobě humanitárních misí či monitoringu při sjednávání místních příměří mezi Srby, Chorvaty a muslimskými Bosňáky) na 38 tisíc vojáků. Řada autorů označuje toto období za období skutečného rozmachu *peacekeeping*, kdy v takřka půldruhé desítce konfliktních oblastí působilo na 80 tisíc příslušníků misí, byť v některých případech s problematickými výsledky.

Nová mezinárodní situace po rozpadu východního bloku ilustrovala – při změněných postojích Moskvy a zdrženlivosti Pekingu – i reálné kolektivně bezpečnostní možnosti mezinárodního společenství. Když Saddámem Hussajnem vedený Irák obsadil v létě 1990 Kuvajt, odpověděla na to Rada bezpečnosti sérií rezolucí, z nichž rezoluce č. 660/90 legalizovala i užití ozbrojených sil k vyhnání okupantů. A ozbrojená akce, jejíž jádro tvořily vojenské síly USA, vedla také (samozřejmě s nutným zjednodušením řečeno) v prvních měsících následujícího roku v důsledku operace Pouštní bouře k osvobození na ropu bohatého emirátu. Není samozřejmě pochyb, že tu hege-

mon protiakce, republikánská administrativa ve Washingtonu, sledoval i vlastní cíle a zájmy svého izraelského spojence. Současně lze ale konstatovat, že vojenský zásah koaličních sil proti agresorovi, podporovaný celou Radou bezpečnosti a drtivou většinou členských států OSN, byl takřka modelovým příkladem reakce na frapantní porušení mezinárodního práva, jakou měli na mysli „otcové-zakladatelé" této organizace. Bohužel, už další příběh samotného Iráku, mj. tvrdost pokračujících ekonomických sankcí a jejich dopad na řadové obyvatelstvo, okolnosti provázející mechanismus programu Oil for Food (včetně prokázané korupce části aparátu OSN), nejednoznačnost výsledků kontrolních misí Mezinárodní agentury pro atomovou energii, jež měly ověřit dodržování příslušných demilitarizačních závazků Iráku, a pak především bezohledný unilaterální postup administrativy G. Bushe juniora v roce 2003 (jež se nejprve pokoušela obelhat Radu bezpečnosti zfabrikovanými důkazy o údajné existenci iráckých zbraní hromadného ničení, aby následně na tuto zemi zaútočila) zřetelně naznačovaly křehkost a zranitelnost kolektivně bezpečnostního mechanismu Charty.

Problematičnost kolektivních reakcí na válečné a humanitární hrozby a jejich závislost na politice, postojích a případné zainteresovanosti klíčových mezinárodních aktérů ostatně – a často drasticky – ilustrovalo i několik nezdarů mírových operací v polovině devadesátých let, jež dokonce vedly k jejich dočasnému výraznému útlumu. Ponecháme-li stranou komplikovanou problematiku Jugoslávie, resp. války v Bosně, bývá mezinárodní organizace kritizována především za selhání při pokusu o restaurování míru ve fakticky „zhrouceném" Somálsku v r. 1993 a pak za pozdní reakci na počátek krvavého konfliktu ve Rwandě v roce následujícím. Jenže např. právě k nezdaru operace UNOSOM II, jež měla pacifikovat východní část tzv. Afrického rohu (jehož širší rámec ostatně zmítalo více konfliktů), vydatně přispěla neochota Clintonovy administrativy angažovat se vzhledem k hrozícím ztrátám ve vzdálené zemi, která následně upadla do dlouhodobé destruktivní anarchie. Proti pozdní reakci na dlouho kvasící krizi ve Rwandě, kterou nakonec, ovšem až po krvavém vnitřním konfliktu, vyřešila intervence části sousedů a také francouzského kontingentu, je možno poukázat na prakticky současné úspěšné operace OSN např. ve východoafrickém Mosambiku a později i v západní části kontinentu, jejichž hlavní břemena přitom již nesly především místní africké státy.

Okolnosti neúspěchů operací v Africe vedly v následujícím období k dočasnému útlumu podobných akcí. Už od konce devadesátých let ale došlo k novému nárůstu počtu mírových operací pod modrobílou vlajkou, označovaných některými autory za třetí generaci *peacekeeping*, jež v řadě regionů, mj. opět především v různých oblastech subsaharské Afriky, přinejmenším zabránily excesům rwandských rozměrů. Operace v Sieře Leone, Demokratické republice Kongo či o málo později v Libérii, do nichž byly často nasazovány mnohatisícové vojenské kontingenty sestávající převážně z vojáků z asijských a afrických států (např. operace MONUC v Kongu téměř 17 000, operace UMIL v Libérii 15 000), přitom mohly alespoň rudimentárně uspět i díky zaangažovanosti regionálních seskupení (např. západoafrického ECOWAS), případně ochotě některé vyspělé země poskytnout k jejich podpoře vlastní vojenské jednotky, jako to učinili Britové v Sieře Leone či Francouzi v Pobřeží slonoviny a později v Mali. Značná vojenská angažovanost silného regionálního hráče kooperujícího s OSN, v tomto případě Austrálie, ostatně přispěla i k úspěchu podobné operace UNTAET ve Východním Timoru po r. 1999.

Sídlo OSN v Ženevě (Wikimedia Commons, Henry Mühlpfordt, Creative Commons)

V závěru této stručné – a pochopitelně nutně kusé – bilance dodejme, že OSN samozřejmě od počátku nového století poměrně pružně reagovala i na nové bezpečnostní hrozby, s nimiž kdysi její tvůrci prostě nemohli počítat. Postačí tu připomenout reakci Rady bezpečnosti na teroristické útoky v USA 11. září 2001, kdy vzápětí přijala nejen řadu ostrých protiteroristických deklarací, ale ihned zřídila tzv. protiteroristický výbor (Counterterrorism Committee) a prosadila také řadu konkrétních závazků členských států, mj. sdílení zpravodajských informací o teroristických skupinách, vypovídání jejich členů z příslušných členských států, zablokování jejich finančních prostředků atd. V roce 2005 byla pak – v rámci reformních snah tehdejšího (sedmého) generálního tajemníka Kofi Annana – přijata jako součást závěrečné zprávy jeho *High-Level Panel on Threats, Chalenges and Changes* i závazná definice terorismu jako doplněk bazálních dokumentů OSN, o niž se diplomaté mnoha zemí snažili již od sedmdesátých let. Netřeba jistě dodávat, že potírání mezinárodního terorismu zůstává důležitou složkou politické agendy Spojených národů i po další půl druhé dekádě.

Dekolonizace zámořských území

Zásadním fenoménem světového vývoje, k němuž OSN nejen svou podstatou napomohla, ale jehož podobu také výrazně ovlivnila, byla dekolonizace zámořských území evropských zemí. Přes snahu Američanů Charta OSN přímo neanticipovala zrušení koloniálních držav s výjimkou území ovládaných zeměmi tzv. Osy (tj. Itálií a Japonskem),

Univerzita Spojených národů v Tokiu (Wikimedia Commons, Rs1421, Creative Commons)

která byla převedena do tzv. poručenského systému OSN. Opakované odkazy na lidská práva v liteře Charty, její kapitoly věnované nesamosprávným územím a v neposlední řadě i aktuální vývoj bezprostředně po válce (mj. rychlé, jakkoliv dramaty provázené, osamostatnění Indie a začátek národněosvobozeneckých zápasů ve francouzské Indočíně a nizozemské Indonésii) ale naznačovaly blížící se konec evropského kolonialismu. Článek 73 Charty navíc výslovně stanovoval, že státy přejímající odpovědnost za správu území, „jejichž lid nedosáhl v plné míře samosprávy, uznávají zásadu, že zájmy obyvatel těchto území jsou na prvém místě." Pro správu někdejších (zbývajících) mandátů Společnosti národů převážně v subsaharské Africe a v Pacifiku a území odňatých poražené Itálii (Libye a Somálsko) a Japonsku byla pak vytvořena nová soustava tzv. mezinárodního poručenství (*trusteeship*), jež měla napříště spravovat zmíněná Poručenská rada jako jeden z konstitutivních orgánů nové organizace. I když byl její význam od počátku okleštěn např. uznáním části těchto území (v praxi Američany dobytých někdejších německých a pak japonských ostrovních držav v Pacifiku) za území „strategického zájmu", o nichž mohla rozhodovat Rada bezpečnosti, bylo zřejmé, že vznik soustavy poručenství přece jen zlepšoval vyhlídky přinejmenším části závislých území na získání autonomie a pak i nezávislosti.

I do rozvíjejícího se dekolonizačního procesu začala brzy zasahovat studená válka (postačí připomenout pokus SSSR získat poručenskou správu nad částí Libye), historie části asijských zemí ale jasně demonstruje, že se tu emancipační pohyb odvíjel do značné míry neodvisle od soupeření obou bloků, i když ho (často značně negativně) ovlivňoval. Přitom se i americká politika, původně podporující likvidaci zámořských impérií Evropanů, dostávala nezřídka do prekérních situací. To se poprvé výrazně projevilo v r. 1956 v souvislosti s již vzpomenutou Suezskou krizí. Spojené státy pochopitelně nemohly veřejně podporovat tradiční evropský kolonialismus. Na druhé straně ale mohly jen těžko přímo atakovat své spojence z NATO, což se zvláště v politických přístupech pravicových administrativ projevovalo (např. v případě Portugalska) až do sedmdesátých let. Netřeba dodávat, že tohoto rozporu od druhé poloviny padesátých let využívala propagačně i reálně Moskva, jež začala – mj. právě na půdě OSN – podporovat emancipační snahy asijských a afrických zemí a následně soupeřit se Západem o jejich ovlivňování. To samozřejmě nemohlo průběh dekolonizačního procesu především v části Asie a Afriky neovlivnit.

Význam OSN pro dekolonizaci dobře ilustruje srovnání některých procesů např. v britských državách ve východní Africe. Zatímco v britské Keni národně emancipační zápas probíhal značně drasticky (připomeňme povstání Mau Mau v polovině padesátých let, pro jehož brutální potlačení nedávno americká historička C. Elkinsová zvolila přiléhavé označení britských gulagů), měl podobný proces v sousední Tanganice, jež byla svěřeneckým územím OSN, podstatně klidnější průběh. V době, kdy byl kikujský vůdce Jomo Kenyatta držen v přísném vězení, mohl jeho mladší kolega – lídr tanganického kongresu J. Nyerere – opakovaně vycestovat do New Yorku a zde se domáhat pro svou zemi reálné samosprávy a pak i nezávislosti. Té Tanganika, jinak největší *trusteeship* v Africe, dosáhla koncem r. 1961, většina ostatních podobných území pak již v roce předcházejícím, v němž získala formální nezávislost bezmála dvacítka afrických zemí včetně někdejších mandátů Toga, Kamerunu a brzy i belgické Ruanda-Urundi. Africkou výjimkou potvrzující pravidlo zůstal jen komplikovaný příběh Jihozápadní Afriky (pozdější Namibie),

kterou někdejší vykonavatelé mandátu Společnosti národů, vlády Jihoafrické republiky, odmítaly podřídit novému režimu OSN. Následně se takřka na tři dekády stala jednou z nejčastěji probíraných „zbývajících“ otázek africké emancipace.

Proces dekolonizace zámořských území výrazně ovlivnily i postoje Valného shromáždění. Po r. 1960 v něm začaly rozvojové státy (tj. země dnešního „globálního Jihu“) nabírat kvantitativní převahu, což nutně ovlivnilo jak značnou část jeho agendy, tak rétoriku při jejím projednávání. Rezoluce 1514/60 Valného shromáždění z podzimu 1960 totiž odmítla dosud platnou tezi, podle níž nedostatečná politická, ekonomická či vzdělanostní průprava mohla sloužit jako důvod k „brždění“ poskytnutí nezávislosti, a naopak vyzývala koloniální mocnosti k jejímu neprodlenému přiznání. Tento „Wind of Change“ – vypůjčíme-li si frázi britského premiéra Harolda Macmillana z téhož roku – pak ovlivnil nejen další rychle pokračující dekolonizační proces např. ve zbývajících britských državách v Africe (jimž byla poskytnuta politická nezávislost v letech 1961 až 1968), ale brzy zavanul i do oblastí Karibiku a také Pacifiku, kde jako první získala nezávislost Západní Samoa, někdejší „mandát“ (a pak svěřenecké území) Austrálie. Od druhé poloviny šedesátých let zůstaly např. v Africe – a to v kontrastu s řadou dalších dokumentů OSN – posledními „evropskými“ državami pouze portugalské kolonie, v nichž ovšem často probíhaly urputné osvobozenecké boje, a pak specifické režimy v Rhodesii, a především v Jihoafrické republice. Vůči jejímu zvrácenému rasistickému, aparteidnímu režimu OSN přijala – poprvé ve své historii – mezinárodní sankce, jež vedly mimo jiné již v r. 1961 k odchodu JAR z této organizace. Podpora ze strany části západních států a pak i její

Znak a vlajky OSN (Kim Haugton, UN Photo, www.flicker.com)

význam ve „vyvažování“ levicového vlivu ve většině osvobozených kolonií v čele s Angolou a Mosambikem ale umožnily tamnímu režimu přežít až do konce studené války.

Boj s pozůstatky kolonialismu se i v důsledku soupeření Západu a sovětského bloku (mj. v Africe) nakonec protáhl až do přelomu osmdesátých a devadesátých let: např. zmiňovaná Namibie získala – a to za přímé účasti orgánů OSN – nezávislost až v r. 1989. Poslední svěřenecká území spravovaná USA (tj. malá, řídce zalidněná, ale strategicky důležitá souostroví v Tichém oceánu, Federativní státy Mikronésie, Marshallovy ostrovy a Palau) pak dosáhla formální samostatnosti dokonce až v první polovině let devadesátých, ačkoliv nadále zůstala propojena s Washingtonem řadou ekonomických i politických vazeb. Zájem nově vzniklých států Afriky, Blízkého východu a Asie, k nimž se postupně přidružila i značná část zemí střední a jižní Ameriky se ale již od šedesátých let soustředil spíše do oblasti hospodářské. Zde také leželo – a do značné míry stále leží – těžiště jejich aktivity nejen v orgánech OSN, ale i v jejích dceřiných organizacích.

Ekonomická a sociální problematika

I když ekonomická a sociální problematika neměly v mysli zakladatelů nové organizace tvořit nejzásadnější část její agendy, idea „podpory sociálního pokroku“ a soustavného zlepšování lidské životní úrovně byla vtělena hned do preambule Charty a rooseveltovské principy tzv. nového údělu se promítaly do řady jejích pasáží i do její struktury. Dokladem toho bylo i zřízení již vzpomenuté Hospodářské a sociální rady (ECOSOC) jako jednoho z jejích šesti konstitutivních orgánů, přičemž se od počátku počítalo s tím, že tato složka bude úzce spolupracovat jak s dalšími částmi nové organizace, tak s institucemi, jejichž vytvoření občas předcházelo vlastnímu vzniku OSN. Demonstrovalo to např. zřízení nové Organizace pro zemědělství a výživu a FAO (o níž bylo rozhodnuto již v r. 1943), ale také zachování stávající Mezinárodní organizace práce, jež byla – jako jedna z mála složek původního systému Společnosti národů – zachována i v nové struktuře. Cíle ECOSOC byly zpočátku spíše studijní nežli praktické. Měla vyhotovovat a podávat zprávy z oblasti své působnosti, předkládat „doporučení“ Valnému shromáždění apod. Reálný význam internacionální ekonomické pomoci v rámci nové organizace ale bezprostředně po válce dokládaly výsledky aktivit Administrativy pro hospodářskou pomoc a obnovu (UNRRA). Nutnost praktických aktivit v humanitární i sociální oblasti pak vyplynula z problémů způsobovaných dramatickým vývojem v některých oblastech, např. vyhnáním statisíců Arabů z palestinských oblastí přisouzených Izraeli, s nímž souvisel vznik prvního orgánu OSN pro uprchlíky (UNRWA) ještě v r. 1947.

V prvních poválečných letech sice pokračovalo zakládání dalších speciálních agentur, jejichž úkolem bylo řešit vybrané segmenty ekonomické a sociální problematiky (na podzim 1945 UNESCO, následujícího roku fond UNICEF, r. 1948 WHO atd.). Připravovala se i jistá systematizace lidských práv, na něž se sice Charta opakovaně odvolávala, ale ve svém textu je podrobněji nedefinovala. Důraz byl v této oblasti kladen na liberalizaci mezinárodního obchodu, což ostatně opět souviselo s přesvědčením amerických „otců-zakladatelů“ nové instituce, podle nichž byl právě ekonomický nacionalismus jedním z hlavních kořenů druhé světové války. Tak vznikly v poměrně rychlém sledu čtyři Hospodářské komise OSN pro jednotlivé regiony (mj. ECE –

Javier Pérez de Cuéllar (foto Rob Bogaerts / Anefo, Wikimedia Commons, Nationaal Archief, Creative Commons)

Hospodářská komise pro Evropu se sídlem v Ženevě, založená již v r. 1947), jejichž význam časem vzrostl, protože – jak dobře ukazuje právě historie ECE – v následující studené válce často představovaly jeden z mála pomyslným „průchodů“ nechvalnou železnou oponou. Programům hospodářské asistence pro nově vzniklé státy (tedy agendě, jež měla od šedesátých let tvořit *gros* aktivity OSN v ekonomicko-sociální oblasti) byla ale zatím věnována jen okrajová pozornost, ačkoliv je třeba připomenout, že již v roce 1948 byl založen tzv. rozšířený program technické pomoci.

V následující dekádě se předpokládalo, že hospodářskou a rozvojovou pomoc budou nově vznikajícím státům poskytovat spíše soukromé subjekty (v r. 1956 vznikla ke koordinaci investic z vyspělých západních států IFC – Mezinárodní finanční korporace), případně měla být svěřena již zmíněným brettonwoodským institucím. Už od přelomu padesátých až šedesátých let ale delegáti stále narůstajícího počtu rozvojových států volali jednak po podstatně aktivnější roli Spojených národů v očekávané rozvojové pomoci, jednak po celkové demokratizaci mezinárodního ekonomického systému (kterou konec konců anticipovala i Všeobecná deklarace lidských práv z r. 1948, k níž se ještě vrátíme). To si brzy vynutilo i nové organizační inovace v této oblasti. Jejich nejviditelnějším projevem bylo v r. 1964 založení Konference Spojených národů pro obchod a rozvoj (*United Nations Conference on Trade and Development*, UNCTAD), jejímž hlavním cílem mělo být prosazení takové reformy světového obchodu, aby jeho výsledky sloužily celému lidstvu, a nikoliv úzké skupině vyvolených. To ovšem vedlo na půdě různých složek organizace k tvrdým střetům zástupců zemí „Jihu“ s početní minoritou vyspělých kapitalistických států, jež byly navíc ovlivňovány klimatem pokračujícího západo-východního soupeření. Ty trvaly prakticky až do konce studené války a – samozřejmě v odlišné podobě – pokračují vlastně dodnes.

Stručná skica pochopitelně nemůže tuto problematiku podrobněji rozebírat, připomeňme však alespoň, že již od šedesátých let i v sociálně-ekonomické oblasti rychle postupovalo vymezování rozvojových zemí jak vůči Západu, tak vůči „východnímu“ bloku,

jež se samozřejmě promítalo v mnoha aspektech i do každodenního fungování OSN. S jistým zjednodušením lze konstatovat, že to, co v politické oblasti po r. 1960 znamenalo rychle se institucionalizující Hnutí nezúčastněných, reprezentovalo v rovině sociálně-ekonomické Seskupení 77 (G 77), jehož hlasovací mechanismus se poprvé projevil právě při prosazení vzniku UNCTAD. V následujícím období docílil tlak tohoto bloku, jehož početní síla brzy přesáhla více než 100 zemí, dalších úspěchů mj. při reorganizování ekonomické, a zvláště rozvojové politiky Spojených národů. Na XX. Valném shromáždění (1965) byly dosavadní programy pro technickou pomoc a fondy pro hospodářský rozvoj sjednoceny do jednotného rámcového rozvojového programu v podobě multilaterální technické pomoci UNDP, zaměřeného na nejchudší země s HDP na obyvatele menším nežli 750 dolarů. V následujícím roce byla, nejprve jako autonomní orgán podřízený Valnému shromáždění, založena Organizace Spojených národů pro průmyslový rozvoj (UNIDO), která byla později, v r. 1985, přeměněna na další specializovanou agenturu OSN a jejíž hlavním adresátem byly nejchudší země subsaharské Afriky. Objem této rozvojové pomoci přitom narůstal i v reálných číslech – již v sedmdesátých letech přesahoval zhruba 2 miliardy dolarů ročně, počátkem devadesátých let, po skončení studené války, byl kvantifikován již více než 6 miliardami. To ovšem, zvláště v relaci s dalšími okolnostmi (mj. narůstající populací v zemích „Jihu“ a v neposlední řadě dopadem klimatických změn např. na části Afriky), zdaleka neznamenalo naplnění původních optimistických vizí, navíc ofenzíva G 77 v některých aspektech fakticky neuspěla.

Majoritě zástupců „Jihu“ se na XXVIII. Valném shromáždění v roce 1973 podařilo proti odporu podstatné části západních delegátů prosadit tzv. *Chartu ekonomických práv a povinností států*, která mj. potvrzovala jejich formální „plnou suverenitu“ nad přírodními zdroji. Následující snaha o jistou institucionalizaci jejího obsahu v podobě dohody o tzv. Novém mezinárodním ekonomickém řádu (NIEO), jež měla mj. zajistit rozvojovým zemím stabilní ceny za prodávané suroviny, umožnit jejich produktům volnější přístup na trhy rozvinutých států a v neposlední řadě fixovat další rozvojovou pomoc, však neuspěla a v následující dekádě mohla naopak zvláště část západních zemí využít k protiofenzívě proti podobným snahám dluhovou past řady ekonomicky slabých států. Tendence k prosazování tzv. liberalizace ekonomik části států experimentujících předtím s různými verzemi „socialismů“ (zdaleka ne jen sovětského typu) pak pochopitelně ještě zesílila po zhroucení SSSR, které chudým zemím výrazně umenšilo možnost manévru a fakticky je přinutilo akceptovat tzv. washingtonský konsensus.

S ekonomicko-sociálními otázkami byla – a samozřejmě stále je – úzce propojena i otázka *lidských práv*, na niž se sice odvolávala hned Charta OSN, jež se však dostala do popředí zájmu světové politiky včetně mezinárodních institucí vlastně až v sedmdesátých letech. Komise pro lidská práva byla ovšem zakládací součástí Sekretariátu OSN hned od r. 1945, přičemž již koncem r. 1948 byla, jak známo, schválena na III. Valném shromáždění *Univerzální deklarace lidských práv* s výčtem základních práv člověka na svobodu, spravedlnost, rovnost, ale také život v míru a rámcové jistoty sociální. Dokument měl však spíše manifestační než právně závazný charakter, přičemž mělo trvat dalších téměř 18 roků, nežli byly parafovány Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech a s ním provázaný Mezinárodní pakt o právech občanských a politických, přijaté Valným sahromážděním na podzim roku 1966.

Oba dokumenty vstoupily v platnost až ve druhé polovině sedmdesátých let (1976), přičemž bylo příznačné, že zatímco vyspělé západní státy v následujícím období akcentovaly především agendu práv politických (zakotvující mj. svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání a také právo občanů podílet se na veřejných záležitostech), státy tehdejšího východního bloku a většina rozvojových zemí naopak zdůrazňovaly závazky (a práva) hospodářská a sociální. Ty totiž zahrnovaly i některé závazky, jež v praxi kapitalistické ekonomiky nešlo zajistit (např. zajištění práva na práci), a především, vedle obecného práva na sebeurčení, uznávaly např. právo národů na svobodnou dispozici s vlastním přírodním bohatstvím a obecně i právo na adekvátní životní úroveň. Že se licitace s těmito paragrafy paktu stala součástí ideového boje (nejen) studené války snad není třeba dodávat, nutno však připomenout, že lidskoprávní agenda byla i na půdě OSN – a to i po skončení studené války – využívána často značně selektivně. Jestliže Západ, a zvláště americké pravicové administrativy v čele s prezidentem Ronaldem Reaganem (1981–1989), oprávněně vyzdvihovaly narušování lidskoprávních závazků ze strany komunistických států a některých dalších „levicových“ diktatur, z jejich strany byly často podporovány velice represivní pravicové režimy v Asii i v Latinské Americe, nemluvě o skryté podpoře JAR. Rozvojové státy se zase dožadovaly – jak již víme – změn v obchodní a ekonomické politice vyspělého Západu, ale jejich vlastní dodržování lidskoprávních závazků např. v oblasti politických svobod bylo z velké části více než problematické. Značná část jejich vlád navíc vydávala – např. v části muslimských zemí – individuální lidská práva, závazky rovnoprávnosti žen, ochrany menšin apod. za další projev západního imperialismu, odporující jejich vlastní kulturní tradici a sociálnímu uspořádání. Nutno dodat, že spory o značnou část těchto závazků samozřejmě přečkaly i změny na přelomu osmdesátých a devadesátých let a v různých podobách pokračují dodnes, třebaže obecně lidskoprávní otázky nabyly po studené válce i ve Spojených národech na významu a ovlivnily, mimo jiné, i proměnu diskursu o možnostech tzv. humanitárních intervencí. Institucionálním výrazem umocnění významu

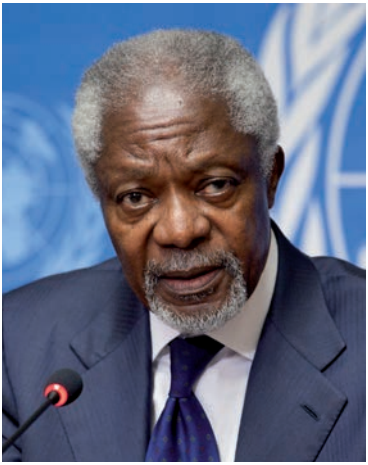

Kofi Annan (Wikimedia Commons, public domain)

lidskoprávní agendy se ostatně stalo i zřízení *Rady pro lidská práva* (Human Rights Council) jako nové složky OSN v r. 2005 (sídlí v Ženevě). Stala se tak jedním z viditelných výsledků reformních snah tehdejšího generálního tajemníka organizace Kofiho Annana. I pouhý pokus o letmý přehled mezinárodního aspektu této problematiky by si ovšem vyžadoval separátní text.

Význam OSN v současnosti

Z pětasedmdesátiletého vývoje největší univerzální organizace v historii lidstva, letmo načrtnutého v předcházejících odstavcích, nezíská ani zasvěcenější pozorovatel jednoznačný dojem. Mnohé z předpokládaných ideálů jejích tvůrců se jistě nenaplnily, ale kdo z nich předpokládal v roce 1945 tak dramatický vývoj, který vedl k totálnímu překreslení mapy světa nejen z hlediska politického, ale do značné míry i hospodářsko-sociálního? A při spravedlivém vážení a oceňování jejích výsledků musíme dospět k závěru, že mnoho z humanistických východisek Charty a dalších dokumentů bylo alespoň ve své nejzákladnější podobě přece jen více či méně „globálně“ ukotveno.

Svět se ani po r. 1945 nevyhnul válečným konfliktům. Ale i OSN se svými mechanismy přispěla k tomu, že „jen“ zhruba pětina lidských obětí z oněch více než 110 milionů životů zmařených válkami ve 20. století připadá na dobu jejího fungování. O řadě konfliktů druhé poloviny století ostatně můžeme konstatovat, že se odehrávaly proti snahám špiček OSN o jejich mírové vyřešení. A je nutné znovu připomenout, že OSN je primárně organizací *suverénních* států, jež také spoluvytváří její politiku. Kritika nedostatků této organizace z různých stran by tedy měla být nasměrována především na příslušné vlády, jež sledují často bezohledně své „národní“ či „životní“ zájmy – mnohdy tisíce kilometrů od svých vlastních teritorií. Jestliže se např. Valné shromáždění – přes určité náběhy – nestalo světovým parlamentem, nepochybně přispělo k celkové demokratizaci světa a také k tomu, že světová politika přestala být v minulých více než sedmi dekádách jen záležitostí velmocí a jejich klientů, jak tomu bylo např. před r. 1914 a s jistou výjimkou Evropy a Latinské Ameriky i mezi válkami.

I díky OSN byl po roce 1945 zlikvidován, alespoň ve své původní podobě, kolonialismus a většina národů získala možnost uplatnění práva na sebeurčení, jež ostatně nikdy nebylo předjímáno jako „absolutní“. Příslušné orgány Spojených národů či jejich „dceřiné“ organizace také přispěly k alespoň částečné ekonomické modernizaci nejzaostalejších či málo rozvinutých zemí a pokusily se i o spravedlivější redistribuci přírodních zdrojů a ekonomických hodnot, kterou ostatně anticipovala jak Charta OSN, tak lidskoprávní dokumenty. Organizace spojených národů se také nesporně postarala o určitou globalizaci základních lidských práv, mezi něž ovšem nelze počítat jen politický pluralismus a svobodné volby, ale také katalog zmiňovaných práv sociálně-ekonomických. Se svými organizacemi, např. WHO či FAO, pak OSN zcela jistě přispěla k tomu, že i v nejchudších částech světa došlo k vymýcení řady chorob, jež do té doby decimovaly tamní populace, a v řadě případů také zabránila mnohem horším následkům přírodních pohrom i válek a konfliktů, než jaké obyvatelstvo postižených regionů reálně postihly. Jistého úspěchu pak dosáhla (mj. zásluhou MAAE) i v prosazení nešíření jaderných zbraní (byť ne absolutně) a později i zbraní

Generální tajemník António Guterres v Londýně, 10. 5. 2017
(foto International Maritime Organization, www.flicker.com)

bakteriologických a chemických. Tím vším, i mnoha dalšími aktivitami, jež nelze v tomto krátkém textu ani vzpomenout, skutečně naplňovala a naplňuje často opakované *dictum* svého druhého generálního tajemníka Daga Hammarskjölda. Není-li (a nemůže být) v jejích silách vybudování ráje na zemi, zcela jistě přispívá k tomu, že se pro většinu obyvatel život alespoň nestal peklem.

Výzkumné programy a jejich výstupy mají zčásti povahu dlouhodobou, kontinuální (práce encyklopedické, slovníkové a atlasové povahy a edice), zčásti jde o analyticky či synteticky zaměřené programy jednotlivých výzkumných útvarů a týmů. V této oblasti se výzkum zaměřuje na prohloubení již řešených priorit (církevní dějiny, rezidenční dějiny, modernizace společnosti, společnost mezi demokracií a totalitou, historická krajina českých zemí), jejich rozšíření o další, ve světové historiografii aktuální problematiku a otevření témat nových včetně sledování kontinuity sociokulturních a socioekonomických fenoménů. Výzkumné programy jsou rozvíjeny v širokém spektru humanitních věd se zdůrazněním mezioborových přístupů. K nejzávažnějším programům patří trendy současné historiografie – teorie a metodologie, kontinuální vícesvazková díla, dějiny českých zemí ve světle pramenů vatikánských a římských archivů a knihoven, krajina jako prostor středoevropských dějinných procesů a edice jako nástroj zpřístupňování historických pramenů. Četná témata jsou řešena ve spolupráci s jinými ústavy AV ČR, vysokými školami a dalšími institucemi, domácími i zahraničními, a podporována granty různých typů. Základním znakem výzkumných programů je jejich interdisciplinarita a vzájemná přesahovost.

Rozsáhlé knihovní fondy a oborové sbírky HÚ AV ČR jsou mimořádně cennými doklady národní i světové paměti a kultury a poskytují podporu základnímu i aplikovanému výzkumu českých a zahraničních badatelů. Významný podíl na řešení výzkumných programů tvoří zajišťování profesní infrastruktury oboru, realizované prostřednictvím vydávání šesti recenzovaných oborových periodik a jednoho mezinárodního periodického sborníku. Jsou to *Český časopis historický*, *Slovanský přehled*, *Mediaevalia Historica Bohemica*, *Folia Historica Bohemica*, *Moderní dějiny*, *Historická geografie* a *Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*.

Nedávné pětasedmdesáté výročí ratifikace Charty OSN (24. října 2020) a zahájení prvního Valného shromáždění v Londýně (leden 2021) zůstalo širší veřejností takřka opomenuto. K tomuto „přehlédnutí“ jistě významně přispěly celkové důsledky pandemie covid-19, s jejichž globálním rozměrem se přitom může většina států tzv. Jihu podstatně snáze potýkat právě díky pomoci jedné z „dceřiných organizací“ OSN, Světové zdravotnické organizace WHO.

Zahraničněpolitickou bezpečnost menších evropských zemí dnes zajišťuje jejich transatlantické spojenectví, jež jim poskytuje jistě efektivnější záruky nežli abstraktní kolektivně bezpečnostní principy Charty. Svůj význam má nepochybně i skutečnost, že část orgánů OSN je – již díky jejich početní síle – ovládána zeměmi tzv. globálního Jihu, jež se často vymezují vůči tzv. Západu, k němuž se Česká republika hlásí. Tato skutečnost by však neměla zastiňovat fakt, že i vyspělé demokracie jsou součástí světového společenství, jehož majoritu – a tedy i majoritu světové populace – tvoří právě rozvojové země, jejichž stav a vývoj bude – v budoucnu nepochybně ještě více než dnes – ovlivňovat i naše životy.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Jan Hasil: **Odhalování minulosti Letenské pláně**
Petr Zacharov: **Měření oblačnosti na Milešovce**
Jaroslav Šebek: **Kardinál Tomášek v době normalizace**

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Filip Smolík: **Psychologický ústav**
Radek Mikuláš: **Ichnofosilie**
Jaroslav Pánek: **Josef Janáček**

Edice Věda kolem nás | Výzvy a otázky
Pětasedmdesát let OSN | Jindřich Dejmek

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., Nakladatelství Academia. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba Serifa. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2021. Ediční číslo 12864. Tisk SERIFA®, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5.

ISSN 2464-6245
Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:
www.vedakolemnas.cz | www.academia.cz